

Наталія Дядюх-Богатько

МІЛІТАРНА КУЛЬТУРА ТА ЗБРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ (НА ПРИКЛАДІ КАЗКИ «КОТИГОРОШКО»)

українська казка – носій народної традиції, яку передавали з уст в уста. Однією з тем, яка порушується у казках є героїзм. Мілітарна культура на Україні має дуже давні традиції, що формувалась у ватагах воїнів на чолі з вождями, які базувались на традиціях чоловічих таємних спілок. На прикладі української народної казки простежимо мілітарні традиції, які намагались до нас донести предки.

У «Котигорошку» відсутні поняття цар, князь, волость і т.п., натомість є давні символічні поняття: колодязь, змії, підземний світ, жива вода. Цю казку можна умовно поділити на декілька частин. Перша родинна: пропали діти у сім'ї, дивне народження Котигорошка (завдяки горошині, що з'їла мати), пробудження його сили під час копання колодязя (Котигорошко підняв такий камінь, що люди «аж поторопіли, так злякались, що в нього така сила, та й хотіли його вбити»). Для всіх легендарно-героїчних історій властивий момент раптового пробудження сили, коли раптом усі це помітили.

Героїзм часто тісно пов'язаний зі зброєю. Ця казка вчить нас, що має значення навіть матеріал, з якого зроблена зброя. Згідно сюжету, Котигорошко під час копання колодязя знайшов кусок заліза, який заховав. Криниця, як символ глибоких знань, давніх традицій та зв'язок з чудодійною водою як джерелом життя, дає у даному випадку матеріал для зброї. Детально з акцентовано й на тому як виготовлялась зброя. Для того у казках завжди був коваль – майстер, що володів вмінням виготовити її, проте важливим для майбутнього власника зброї ставав ритуал випробовування.

Котигорошко спочатку каже, що йому потрібна велика булава, і коваль скував таку «що спочатку насилу з кузні винесли». Після випробовування (підкидав Котигорошко булаву у небо і спав 12 діб) розламалась булава на двоє, «ударившись об палець». Доброю виявилась та булава, котра була перекута «по розміру» Котигорошка. Традиція «перекуй, щоб була по мені» у зброярстві України зберігалась аж до поч. ХХ ст. на Гуцульщині. Наприклад, серед гуцульської зброї ХІХ ст. з колекції Львівського історичного музею, зустрічаються пістолети загальною довжиною від 45 см до 24 см [1]. Народна зброя не тільки була далекою від стандарту, а навпаки майстер намагався підібрати та зробити індивідуально антропометричну зброю, тобто співрозмірну, зручну для замовника [2, 21].

Важливим є дипломатичний крок перед початком бою: «Битися чи миритися?» Це запитання звучить кожний раз при зустрічі ворогів (в даному випадку – Котигорошка та змія, Котигорошка та дідка з бородою). За українською народною традицією неможна нападати на ворога зненацька, не по-геройськи це, бо – підло. Для бою є спеціально визначене місце – «залізний тік».

Для Котигорошка причиною, щоб покинути сім'ю є зрада братів. І якщо, готуючись у дорогу для пошуку змія, він взяв «ту булаву, в торбу буханців та сухарів, попрощався», то йдучи з дому каже: «Піду я в світ» і бере лише свою булаву.

Наступну частину казки «Котигорошко» можна означити як «Побратимство» з Вер-

нигорою, Вернидубом та Крутивусом. Традиції побратимства на Україні описують у своїх монографіях Л. Залізняк [3, 163] та Ю. Фігурний [4, 117] і виводять виникнення чоловічих військових союзів з скіфо-сарматських часів, тобто 2–2,7 тис. років тому, опираючись на описи України Геродота у скіфів Північного Причорномор'я [3, 168]. Лицарство є одним з важливих елементів європейської цивілізації на середньовічному етапі розвитку. Визначальну роль воно відіграло і в українській історії [3, 149].

Ю. Фігурний, цитуючи за О. Павловим, пише, що звичай побратимства в стародавні часи був загальний для всіх індоєвропейських народів. Побратимство виникло на ґрунті первісної родової общини і набуло звичаєво-правового характеру братерської спілки двох або декількох осіб, які не були близькими, кровними родичами. Обряд побратимства супроводжувався клятвою та різними символічними ритуалами: пили змішану кров з вином один одного, ритуальну їжу, обв'язувались одним поясом та інше [4, 117].

На українських теренах, зокрема на Запоріжжі, активно прославляються козацькі чоловічі військові союзи та побратимство у XVII–XVIII ст. Про побратимство у казці для дітей народ нас вчить як їх знайти – спільна мета «Щастя шукати», бажання пригод. Розповідає, що живуть разом, ходять на полювання та по черзі їсти варять. Тобто, про життя виключно чоловічого союзу, бо традиція куховарства лише у таких випадках переходить від жінки охоронниці родинного вогнища, до чоловіка. Про те, що жодної жінки не допускали до Запорізької січі детально розповідає український історик Д. Яворницький [5].

Війна була достойною лицаря справою. Д. Яворницький пише про запорожців: «Війна для козака була так необхідна, як птаху крила, як рибі вода. Без війни козак — не козак, без війни лицар — не лицар. Козак зовсім не боявся, а любив війну. Він піклувався не про те, щоб врятувати собі життя, як про те щоб вмерти в бою, як вмирають істинні лицарі на війні. Щоб про нього сказали: «Умів шарпати, умів і вмерти не скиглячи» [5, 166].

Важливими є стосунки довіри між побратимами та повага до старших. Саме це й відрізняло справжнього героя Котигорошка від інших. Він єдиний, хто не відповів зухвало старенькому дідусеві: «Не великий пан – відкриєш сам, не великий пан – перелізеши сам», а нахилився, допоміг і такі вчинки дають право Котигорошку говорити на рівні та розправитись з дідком. Сором та неспроможність визнати свою поразку (Вернигорою, Вернидубом та Крутивусом) перед стареньким дідком була причиною недовіри між побратимами надалі. І за неповагу старий карає трьох побратимів «зі шкіри спину ремені дере» – варварська традиція кари, про те навіть це приховали вони один від одного. Той старий маленький дідок з бородою на сажень з казки є зв'язком з підземним світом. Війни, боротьба там є нічим іншим як події у чужих землях, інших державах, що було серйозним випробуванням для воїна, котрий міг не лише захищати свою Батьківщину, а й наздогнати та знищити ворога-нападника. У казці переходом до іншого світу є алегорія: «глибока яма, що й дна не видно» та зв'язок до нього – «шнур, що наплели». Проте ніхто не пішов туди, крім Котигорошка – «не схотіли».

Третя частина казки – «пошук нареченої». У казках дітям розповідалось, що не потрібно навмисно шукати наречену. Важливіше герою бути ввічливим, добрим, справедливим, а наречена сама знайдеться. На чужині назустріч Котигорошкові королівна «вибігає – така гарна, що й у світі кращої нема!» Любов прийде сама, головне треба знати як у злагоді жити. Після дипломатичних «битися чи миритися» та переможного бою, Котигорошко з королівною забирає добро у три мішки та йдуть до свого світу – до «тієї ями, якою він спускався».

Повернення до побратимів заставило Котигорошка засумніватись у них. Кожно-

му віддав по мішку золота та дорого цінного каміння. Усе віддав, крім королівни. Проте, неповага до старших, сором і недовіра один до одного та страх побратимів до чужого, іноземного – заставили Котигорошка перевірити їх. Згадаймо, що стоячи у ямі, замість себе він прив'язав камінь і переказав побратимам тягнути вгору. Вони навмисне високо підтягнули мотузку та відпустили її, гадаючи таким чином знищити Котигорошка.

Але навіть у «підземному», чужому світі героя рятує доброта та любов до природи: під час дощу з градом Котигорошко прикриває пташенят своєю свитою. Саме великий птах стає зворотнім зв'язком додому. Гриф, що названо у казці, є пізнішим нашаруванням. Однак, український етнограф В. Шухевич зазначає, що птах з гуцульським йменням Ганя, розмах крил якого сягає 1,80 м, живе лише у високих горах, проте у ХІХ ст. вже майже не зустрічався [6, 49]. Повір'я про птаха як передвісника лиха, зв'язку з потойбічним світом збереглися у різних регіонах України і сьогодні.

Оспівується у казці пошана до жертвовності героя: своєю литкою герой годує птаха, за що той відповідає вдячністю і приносить «цілющої води». Після повернення до свого краю Котигорошко застає наречену в батьківському домі, коли колишні побратими сваряться хто ж з нею одружиться. Подібний сюжет зустрічається й у інших легендарних народів, зокрема в грецькій міфології. Проте тут Котигорошко за зраду карає їх смертю, а сам одружується.

Знаковими у казках є також й числа: тричі б'є Котигорошко змія, шість його братів не визволили сестри, а він сьомий син, 12 діб Котигорошко спить, 3 побратими, 6 кадовбів м'яса та 6 кадовбів води забракло. Завжди важливими у казках були числа 3, 6, 7, 9, 12, 24. Добру ознаку мали числа 3 і 7. Негативним є число 6. Традиція у казках чисел 12 і 24 є пізнішою й підсилює кількісне означення числа 9 (найбільш віддалене – «за три дев'ять земель», дев'ятиголовий змій).

В українській казці «Котигорошко» описані три найважливіші періоди в житті героя: в дитячому – родинний, юнацькому – побратимський та дорослому – пошук нареченої та одруження. У вихованні дитини було важливо пояснити значення людських стосунків, що проявлялись через повагу до родини, до старших, розуміння шанобливого ставлення до рідного й чужого. У сюжетах казок відображено й тактика дипломатичних стосунків, що властиво мілітарній культурі України.

Джерела:

1. Львівський історичний музей.– інвент. № з/2415, інвент. № з/2259.
2. Станкевич М.Є. Естетична концепція народного декоративного мистецтва // Мистецтвознавство'06. – Львів: СКІМ, 2006. – С. 9–24.
3. Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України / Тернопільський науково-дослідний інститут „Проблеми людини”. – К.: Абрис, 1994. – 264 с.
4. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства: нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім „Стилос”, 2004. – 308 с.
5. Эварницкий Д.И. (Яворницький Д.И.). Запорожье в остатках старины и преданиях народа: в 2 част. / Упоряд. М.М. Олійник-Шубравська.– К.: Веселка, 1995.– 447 с.
6. Шухевич В. Гуцульщина / Репринтне відтворення видання 1899 року: в 2 ч. // Гуцульщина.– Верховина.– 1997.

